

קרן רוזה-לוקסמבורג, הרצאה – פטרה פאו, תל אביב, 12.03.2009

מחשבות לגבי "חופש באמצעות סוציאליזם"

את ההרצאה שלי אתחיל עם שתי אפיזודות, ואפשר גם לומר: עם שתי "תקריות". לצורך זה עלינו לעשות מסע קצר בהיסטוריה. אולם לפני כן ברצוני לומר דברים ברורים: אני פוליטיקאית פעילה ולא תיאורטיקנית העוסקת במחקר. כמוכן שאין אני מתנהלת בחוסר זהירות ובחוסר בהירות בכיוון זה או אחר. יש לי עקרונות מנחים משלי. אך הרשו לי לפתוח את דברי עם כמה פרטים מההיסטוריה:

באוגוסט 1900 נקבר ווילהלם ליבקנכט בברלין. עשרות אלפים באו אז להיפרד מאחד המייסדים של מפלגת ה-SPD. מאוחר יותר הובאו למנוחות באותו בית קברות בפרידריכספלדה סוציאל-דמוקרטים נודעים נוספים, ובין השאר נקבר שם פאול סינגר. מאז, כלומר, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה נקרא בית הקברות הזה "בית הקברות לסוציאליסטים".

בשנת 1924 הוקמה שם מצבה לזכר הנרצחים קרל ליבקנכט ורוזה לוקסמבורג. בשנת 1926 הוקם במקום אתר זיכרון. מאוחר יותר הרסו הנאצים את המבנה וניתצו גם את קברותיהם של סוציאליסטים וקומוניסטים נודעים. בשנת 1951 נחנך במזרח גרמניה לשעבר אתר חדש שנקרא "אתר זיכרון לסוציאליסטים". אתר זה קיים עדיין, והוא לא נותר יתום.

מדי שנה בסוף השבוע השני של חודש ינואר נערכים טקסי זיכרון לכל האישים הקבורים שם, ובעיקר לזכרה של רוזה לוקסמבורג וקרל ליבקנכט. במזרח גרמניה לשעבר היה זה ביטוי של נאמנות מצד האוכלוסייה כלפי המפלגה ומוסדות השלטון. סדרת טקסים סמכותיים רשמיים אלה באו לקיצם בשנת 1990. מזרח גרמניה נעלמה, אולם מסורת טקסי הכבוד נשתמרה עד היום.

ה"תקרית" הראשונה אירעה ב-1988. בזמנו הפגינה קבוצת אזרחים ממזרח גרמניה לשעבר מול טקס הזיכרון הרשמי בצטטם את האמרה של רוזה לוקסמבורג: "החופש הינו תמיד החופש של החושבים אחרת". שירותי הביטחון של מזרח גרמניה שעטו קדימה. משפט זה של רוזה לוקסמבורג נתפש אצלם כהתגרות. מאז הוא נשמע בכל פה.

ב-2006 אירעה ה"תקרית השנייה" בסמוך ל-"אתר הזיכרון לסוציאליסטים" הוקמה מצבה נוספת. המצבה נושאת את הכתובית: "לזכר קורבנות הסטאליניזם". באופן מיידי היא מילאה את מטרתה: כ"אבן שיש בה הופכין". עוד באותה שנה התקוטטו ביניהם בעלי עניין רבים שרוח השמאל נושבת בהם.

במבט לאחור אני אומרת: התקרית משנת 1988 חשפה באופן מובהק את ההתאבנות הרוחנית של מזרח גרמניה לשעבר. מצד אחד שימשה רוזה לוקסמבורג לצורכי המשטר כאיקונה של הסוציאליזם. מצד שני - כאשר דבריה צוטטו - נחשב הדבר לבגידה בסוציאליזם. אנשי תנועת זכויות האזרח הציבו מראה בפני מדינתם, בעוד מולם עמד משטר סמכותי.

על מנת למנוע רושם מוטעה: לא השתייכתי בזמנו לתנועת זכויות האזרח. מדי שנה בשנה הלכתי בקביעות לטקס המסורתי הרשמי לזכרם של קרל ליבקנט ורוזה לוקסמבורג. גם הציטוט – "החופש הינו תמיד החופש של החושבים אחרת" – לא היה מוכר לי בזמנו, על אף שהשלמתי את לימודי ואת התואר שלי.

עם הזמן למדתי לדעת כי רוזה לוקסמבורג ניסחה את הרעיון הזה כבר ב-1917 על רקע מהפכת אוקטובר ברוסיה. היה זה אות אזהרה נגד שימוש שגוי בסמכויות, נגד משטר סמכותי חדש, נגד השאיפה לסיפוק צרכים אישיים, שלבסוף נתמזגו יחדיו לשלטון שררה, וזאת במקום לשאוף ליותר דמוקרטיה.

רוזה לוקסמבורג חתרה לסוציאליזם דמוקרטי. אמנם השאלה כיצד היה ניתן לעצבו, נותרה ללא מענה ברור. אולם היה ברור לה: אל לו לעידן החדש להתדרדר לאחור למצב שקדם למהפכה הצרפתית. יתרה מכך, היא חתרה להרחבה מהפכנית של כל זכויות האזרח ועקרונות החירות שהושגו בשנת 1789.

מכאן עלו הספקות שלה בנוגע ללנין והכיוון שאליו חתרו הבולשביקים. היא אכן הביעה את הערכתה הרבה למאמץ המהפכני שלהם. אולם היא הכירה בעובדה, כי עדיין אין בנמצא תוכנית כתובה מראש לשינוי מהותי של סדרי עולם עם סיכוי הצלחה ליישומה. היא הזהירה גם, כי עקב מצוקה עלולים המשגים לקבל נופך של ערכים נשגבים ושל תוקף מחייב.

כוונתי היא במיוחד לפגיעה בערכם של הדמוקרטיה ושל הישגים דומים אחרים, כגון חופש הביטוי והעיתונות. תפישתה החיובית לגבי "הדיקטטורה של הפרולטריון" כללה "השתתפות כוללת של ציבור האזרחים במסגרותיה הבלתי מוגבלות של הדמוקרטיה". ללא יישום עיקרון זה – כך טענה רוזה לוקסמבורג – תהיה פריצת הדרך הזו לשווא.

באותו מובן היא ביקרה את עיקרון זכות הבחירה, לאחר שברוסיה המהפכנית היתה זכות זו אמורה לעמוד אך ורק לטובת אלה החיים מעמל כפיהם. אגב - לאותו רעיון הגיעו לאחרונה גם פוליטיקאים ממפלגת ה-CDU. משום כך היה חשוב לקרוא את רוזה לוקסמבורג פעם נוספת. אחרת לא הייתי מבחינה בכך שדווקא מפלגת הימין (UNION) נסמכת על לנין.

רוזה לוקסמבורג יכולה היתה אז רק לנחש לאן הדבר אמור להוביל באופן מעשי. ההיסטוריה רבת התהפוכות של הסוציאליזם הסובייטי אכן איששה את הדבר. המשגים הראשונים של הבולשביקים – במיוחד שלילת זכויות האזרח וחירותו – גרמו ליצירת חסמים בתחומים רבים. משגים מעין אלו הובילו בסופו של דבר ל"מהפך" של 1989-90.

בה בעת נשאלת השאלה בקרב חוגי השמאל: באיזה יחס עומדות הזכויות הסוציאליות מחד והזכויות האינדיבידואליות לחופש מאידך? שאלה זו הועלתה גם בין הנושאים השרויים במחלוקת, לאחר שבגרמניה של שנת 2007 הוקמה מפלגת השמאל LINKE DIE. כאן חשוב לעיין בנקודות השונות במצע המפלגה.

פרוטגוניסטים רבים של מפלגת השמאל החדשה היו בדעה, שבמקרה של ספק העיקרון הסוציאלי קודם לעיקרון החופש. "מה לאפריקאי עני וחולה איידס ולחופש הביטוי בעיתונות?". זו היתה אמנם רק מימרה, שהובאה כטענה לצורך הבעת עמדה זו. ברם, הבסיס החיובי שלה הוא: ללא צדק חברתי אין חירות שהיא זכותו הבסיסית של האדם.

הבסיס השלילי של אותה טענה: זכויות האזרח וחירות הפרט הינם נושא למשא ומתן, במידה שהדבר תורם לצדק החברתי. מנגד עומדת הגישה של תפישת עיקרון החירות בקרב המפלגות הליברליות. הן מציגות את עיקרון החופש מעל הכול, וזאת גם אם העולם עלול לחרוג ממסגרותיו הסוציאליות.

רוזה לוקסמבורג הכירה בשני הצדדים. מצד אחד היה העיקרון הסוציאלי ומנגד ניצב עיקרון החופש. שניהם נועדו לכל אדם באשר הוא, וזה היה יכול להיות החידוש. מאז חלפו 90 שנה, אולם אנו לא התקדמנו צעד של ממש. חירות הפרט וביטחון חברתי הופכים יותר ויותר לזכויות בלעדיות. גם הקפיטליזם של המאה ה-21 צופן בחובו גישה הרסנית זו.

אגב: דווקא לאפריקאי וחולה האיידס נחוצה ההגנה על זכויותיו וחירותו, מכיוון שבלעדיהן אין הוא יכול להתמודד עם עוניו, ובלעדיהן אין ביכולתו לפעול נגד אדישות הקונצרנים של יצרני התרופות שפעילותם מונחית על בסיס הגדלת רווחיהם בלבד. השמאל חייב על כן להציב בראש יעדיו את עקרונות הזכויות האזרח וחופש הפרט.

אולם זהו רק פן אחד. בשיר פועלים ידוע נאמר: "האינטרנציונל לוחם למען זכויות האדם". ברם, מה הן זכויות אלה? הגדרה מתאימה נמצאת במגילת זכויות האדם מדצמבר 1948. מגילה זו מנסחת 30 סעיפים בגין הזכויות שנועדו באופן שווה לכל בני האדם. וזאת מסיבה אחת ופשוטה: מכיוון שהם בני אדם.

לפי אסכולה זו נובעות התביעה האוניברסאלית של האדם וזכויותיו לא מטעם הממסד השלטוני או מסדר חברתי כלשהו, אלא מבני האדם עצמם. על הממסד השלטוני או הסדר החברתי לשרת את האדם כבן חירות שווה זכויות, אחרת אין זו חברה דמוקרטית וחופשית.

נראה כי ברעיון זה משתלבים זרמים השונים האחד ממשנהו. האזרח הליברלי מקשר את עצמו עם תקופת ההשכלה. השמאל לעומתו מבסס את רעיונותיו על קרל מרקס, שלפיו חופש הפרט הינו התנאי הבסיסי לחופש הכלל. כאן אנו רואים, אם כן, שיש קשר ישיר בין ישו, וולטייר ורוזה לוקסמבורג.

זוהי, אגב, נקודה נוספת שבעטיה הסוציאליזם הסובייטי אכזב. עיקרון חופש הפרט הוצב בסדר עדיפות משני מתחת ל"מטרה הנשגבת". הציטטה של מרקס נקראה אם כן בסדר הפוך. הגדרתו לגבי חירות הפרט נדחקה אל עידן האוטופיה של הקומוניזם. עד אז אמורים לשלוט חוקים אחרים. עמידת ראש זו שווקה אפילו באריזה של גישה דיאלקטית.

באותו הקשר יש קו מפריד המבדיל בין הליברלים והשמאל החופשי. הראשונים מגדירים את החופש כזכות אינדיבידואלית, שאל למדינה לפגוע בה. האחרונים מגדירים את החופש כזכות אינדיבידואלית שמתפקידה של המדינה הוא לגונן עליה. ביניהם נפער מרחק עצום – ובייחוד ביחס לתפישת רעיון המדינה.

בשם עקרון החופש משוועים הליברלים לצמצום המעורבות של המדינה וליותר אינדיבידואליזם. לעומת זאת עקרונות החופש של השמאל החופשי מבקשים ליישם בשם עקרון החופש מדינת צודקת וחברתית יותר. זהו ההבדל היסודי. שניהם נמצאים באותו צד של המתרס כאשר מדובר בהגנה על מדינת החוק. אולם דרכם מתפצלת כאשר מדובר במדינה המושתת על עקרון הסולידאריות החברתית למען החברה עצמה.

כך גם מוצג כיום בפוליטיקה הגרמנית הקיטוב בתכנים של מפלגות ה-FDP וה-DIE LINKE, אך לאו דווקא של ה-CDU /CSU מחד וה-SPD מאידך. ניתן להבחין בזאת בהתייחס למשבר הכלכלי העולמי. ואין אני מתייחסת כאן לחבילות הסיוע הכלכלי על חשבון המיליארדים של ההכנסות מהמיסים.

אני מתכוונת יותר לכיוון הפוליטי שבמסגרתו יושקעו סכומי עתק אלה. הגישה של מפלגת ה-FDP ברורה: על המדינה להסיר את ידה מהרכוש הפרטי. כך גם נשמע הדבר בקול רם יותר – כאשר ה-SPD ולא פחות מכך מפלגת ה-CDU דנים בצורך ביותר מעורבות של המדינה, על מנת להציל כמה שיותר מקומות עבודה. למעשה ישנם רבים שחושבים שזהו המצע המקורי של מפלגת ה-LINKE. אולם לא כך הם פני הדברים

עמדתנו היא: במידה שכספי המיסים אמורים להציל חברות פרטיות, חייבת התמורה להיקבע באופן כזה, שהעובדים ישותפו יותר ויותר בחברה עצמה. אין הדבר אומר שהחברות יולאמו, אלא יעברו תהליך לקראת הפיכתן לאגד שיתופי. כך ניתן להחיל יותר שיתוף בהחלטות, כלומר, להחיל את עקרון הדמוקרטיה.

בהקשר זה אני נזכרת בציטוט מדברי וולפגנג פ. האוג. החוקר הנודע של כתבי מרקס, שטען ב-1999 בספרו "פוליטי נכון או ממש פוליטי": "על השמאל לפעול כך שהעולם ייבנה על בסיס אוצרות הרכוש הפרטי, וזאת מבלי לאבדו לידי מנגנוני המדינה".

מחשבה זו אינה חדשה כלל. רעיון בסיסי זה שימש בעת הקמת הקיבוצים. הם היו אמורים לשמש כחברה סולידארית על בסיס דמוקרטי מוצק, דמוקרטיה כזכות אזרחית, שאינה מתמקדת על זכות הבחירה בלבד. חירות וצדק חברתי לכל עוצבו כמותגים, אולם בעולמנו הגדול נראים הדברים אחרת.

אני הבחנתי בכך מפרספקטיבה וניסיון של שתיים וחצי שיטות חברתיות אותן חוויתי: הסוציאליזם הריאלי שהיה קיים במזרח גרמניה לשעבר, הקפיטליזם הריאלי במערב גרמניה וביניהם מה שלימים נקראה תקופת המהפך. ולגבי זה נכתבה סיסמה על הקירות בברלין: "התווה ובוהו חלף – זה היה הזמן היפה ביותר!"

אין בכוונתי להעצים בתיאור המהפך בדרך נוסטלגית. נכון הדבר: זו היתה תקופה רבת תהפוכות, תקופה מאד דמוקרטית, תקופה עם פעילות פוליטית ענפה בה פרוחה תנועת זכויות האזרח ומאז לא חוויתי יותר כמוה. אולם גם נכון לומר: בעיקרון מדובר היה בשלשה חודשים בלבד, מאמצע דצמבר 1989 עד מרץ 1990. אז הגיע התווה ובוהו לקיצו.

בחזרה לחופש הפרט והזכויות החברתיות. מניסיוני אומר:

בסוציאליזם הריאלי הועדפו הזכויות החברתיות – וכל עוד המשאבים הכלכליים היו מספיקים – הן גם יושמו הלכה למעשה. אני מצביעה על שתי אינדיקציות כדוגמה לכך: לא היתה לנו אבטלה המונית ולא היה עוני חמור שיצרו בעיה חברתית. בנוסף לכך היתה לנו תשתית לחינוך פדגוגי מתאים בכל המישורים והרמות וזאת ללא תשלום.

זכויות האזרח וחירות הפרט העיקריים, לעומת זאת, צומצמו או נשחקו. הדבר נגע לתחום חופש העיתונות, חופש הנסיעה, חופש הכינוס והביטוי ותחומים אחרים. אמנם כולם נוסחו במסגרת החוקה של מזרח גרמניה לשעבר. אולם עליהם שלט תמיד כוח השררה של מפלגת ה-SED שבא לידי ביטוי ביישום המדיניות שלה.

בקפיטליזם הריאלי מוצהרים שני סוגי הזכויות - הזכויות החברתיות לצד עקרון חירות הפרט. והם יושמו כל עוד היו די כוחות פוליטיים שפעלו מנגד. דה פקטו נשחקות תחילה זכויות היסוד החברתיות: אבטלה המונית, עוני הגואה והולך ועתיד נטול פרספקטיבות עבור הנוער הינם אינדיקציות מבוססות לכך.

ברם, גם הזכויות לחופש הפרט – סימן ההיכר של הקפיטליזם על "עקרונות החופש והדמוקרטיה" שלו – הולכות ונדחקות לפינה. כאן אני מתייחסת למקור המהותי של הקפיטליזם - הרפובליקה הפדראלית גרמניה, ולא לחצרות השוליים של ההון באפריקה, אסיה ומזרח אירופה.

הלקח שהסקתי, ובצדק, לגבי הניסיון הסוציאלי הכושל של הסובייטים: אין לסווג את הזכויות החברתיות לצד חופש הפרט וזכויות האזרח לפי היררכיות מוסכמות, כמו גם לקזז מהאחד על חשבון משנהו. לכן אין די בכך, כאשר השמאל עוסק בתחום החברתי ונאבק נגד מלחמות. עלינו להיאבק תמיד למען זכויות האזרח בכל מקום ובכל עת!

בכל הנושאים הללו דנתי בדצמבר האחרון בכנס של ה-LINKEN במדינת באדן-ווירטמברג. בכל המקומות היו באותה עת כנסים לרגל יובל ה-60 למגילת זכויות האדם. וככל שעלה בידי השווייטי את כל הנאומים שנישאו אז על המסרים שבהם.

המעניין היה: לא חשוב אם המרצים היו מטעם מפלגת ה-CDU, ה-SPD או ה-FDP. כולם התמקדו בעיקר על הסעיפים מ-1 עד 21. סעיפים אלה עוסקים בעיקר בדברים החשובים, כגון בחופש הביטוי וההתכנסות, בדמוקרטיה ובשיתוף בהחלטות, כמו גם בהגנה על חיי הפרט בפני השרירות השלטונית במדינת חוק.

בניגוד לכך לא העסיקו אותם הסעיפים העוקבים. לצורך הבנת הביקורת שלי ברצוני לצטט כאן מתוך סעיף 22: "לכל אחד מגיעה הזכות לביטחון חברתי והזכות לקבל באמצעות (...) נקיטת צעדים מדיניים תנאים כלכליים, חברתיים ותרבותיים (...) החיוניים מאד להתפתחות אישיותו."

בסעיף 23 נאמר: "(1) לכל אדם הזכות לעבוד, החופש לבחור את מקצועו, (...) והזכות להיות מוגן מפני אבטלה. (2) לכל אדם ללא הבדל הזכות לשכר זהה לאותו סוג עבודה. (3) לכל עובד עומדת הזכות לקבל שכר הוגן, המבטיח את קיומו שלו ושל בני משפחתו בכבוד."

מדוע זה הנואמים מטעם המפלגות האחרות זנחו את הסעיפים האלה, הנכם רשאים לפרש בעצמכם. אני מציינת נושא זה, מכיוון שמגילת זכויות האדם – הצהרה שניתנה מטעם האו"ם – מצביעה על הקשר ההדוק והמחייב בין חופש הפרט לזכויות הסוציאליות.

דווקא במובן זה ניסחה המפלגה של הסוציאליזם הדמוקרטי (PDS) את מצעה בשנת 2003. במצע נאמר "חופש הינו החוליה המקשרת של הפוליטיקה הסוציאליסטית". ולא רק נקודה מקשרת, אלא הנקודה המקשרת בהא הידיעה. דבר זה נבלע לגמרי במסגרת המאבקים בין המפלגות השונות. אולם זו היתה הנקודה המרכזית של מצע מפלגת השמאל.

מחברי הטיטה ניסו לפתח כאן קשר מסוג חדש. הם באו מקרן רוזה-לוקסמבורג. לכן אני מבקשת במפורש להזכיר כאן את פרופסור ד"ר דיטר קליין ופרופסור ד"ר מיכל ברי. שניהם הציגו את המונח "מוצר החופש". כלומר, מוצר שלכל אדם באשר הוא הזכות לרכשו, כדי שהוא יוכל להגשים את חייו בחופש ובכבוד הלכה למעשה.

לצורך זה יש למנות גם תנאים נוספים של חיים בשלום, פרנסה, עבודה וצדק, חינוך ובריאות, וכן הלאה. "השליטה במוצרים אלה קובעת", נאמר שם, "אם בני אדם חופשיים אם לאו." בדרך זו מתברר שחופש הינו הרבה יותר מאשר זכויות הפרט האינדיבידואליות. הוא מהווה באותה מידה אתגר חברתי.

כאן ברצוני לחזור לרוזה לוקסמבורג "החופש הינו תמיד החופש של אלה החושבים אחרת!" את המסר הזה למדנו – אני במיוחד. חופש הינו תמיד גם החופש של הזולת לחיות אחרת. מכיוון שאם הוא אינו פריבילגיה בלבד, אלא זכות אנושית אוניברסאלית, לא ניתן יהיה להפרידו מההתפתחויות הגלובליות בתחום החברה והסביבה.

בתחילה טענתי: "אין לסווג את הזכויות החברתיות לצד חופש הפרט וזכויות האזרח לפי היררכיות מוסכמות." לכן אני מסכימה למצע של מפלגת DIE LINKE "שוויון ללא חופש הפרט מסתיים בשלילת זכויות והחלטות זרות. חופש ללא שוויון היא חופש שטוב לימין."

מדי פעם אני נשאלת איזו מדינה או איזו חברה מבין כל אלה מועדפת על ידי. תשובתי היא פשוטה: אין כזו. ולא היתה כזו. אני מדברת אם כן על אוטופיה ומכנה זאת סוציאליזם דמוקרטי. זהו החזון של השמאל בעיני. ועם חזון זה אני אבקר שוב ב"אתר הזיכרון של הסוציאליסטים" למען קרל ורוזה.